

Kasim Dobrača

ORIJENTALNI MEDICINSKI RUKOPISI U GAZI HUSREVBEGOVOJ BIBLIOTECI*

U Gazi Husrev-begovu biblioteku ubrzo po njenom osnutku 1537. godine, i kasnije, dospjelo je dosta knjiga sa područja raznih nauka. Među djelima koja obrađuju raznovrstan naučni materijal nalazi se lijep broj djela iz medicinske literature na arapskom, turskom i perzijskom jeziku. To je zapravo dio ogromne orijentalne medicinske literature, koja je nastala i razvijala se u krugu islamske kulture na Srednjem i Bliskom istoku.

Procvat medicinske nauke i njene literature u tom krugu nalazi svoje korijene u mnogim islamskim zasadama i propisima. Po islamu je čuvanje zdravlja dužnost svakom čovjeku, a dosljedno tome zabranjuje mu se sve ono, što bi ugrozilo ili oštetilo njegovo zdravlje. U tom smislu značajni su islamski propisi o čistoći, o odstranjivanju nečistoće, o zabrani upotrebe alkohola itd. Poznato je i to da je Muhamed (a.s.) sam uzimao lijekove po savjetu ljekara, kad mu je to bilo potrebno, a upućivao je i svoje sljedbenike da to čine. Značajne su u tom pogledu njegove riječi: „Za svaku bolest ima i lijek, pa ako se pronađe i pogodi pravi lijek jedne bolesti, ona će - Božijom pomoći - biti izliječena”. U drugoj verziji ove izreke kaže se još: „...izuzev starosti i smrti”.

„Bog nije dao ni jednu bolest, a da za istu nije dao i lijek, što znaju oni koji su znani i učeni, a ne znaju neznalice.”

Nekoliko pustinjaških Arapa (nomada) dođoše jednom prilikom i zapitaše Muhameda (a.s.): „Možemo li i smijemo li (po islamu) uzimati lijekove i liječiti se od bolesti?” - „Da, ljudi Božiji, - reče im on, - liječite se, jer je Bog za svaku bolest dao i lijek!”

*) U Sarajevu je od 1. do 3. oktobra 1970. godine održan Prvi kongres za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije. Među ostalim referatima na tom kongresu održao je i prof. Kasim Dobrača referat pod naslovom: »Orijentalni rukopisi s područja medicine, veterine i farmacije u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu«. Kraći izvod iz tog referata štampan je u Zborniku radova toga kongresa, iste godine u Beogradu. Dobračin referat je štampan na stranama 319-323. U ovoj prilici donosi se cjelokupan ovaj referat s tom razlikom, što su rukopisi iz veterine izostavljeni, jer su oni obuhvaćeni u drugom radu, koji se donosi u ovom svesku Anala.

Jednom drugom prilikom upita jedan čovjek Muhameda (a.s.): Šta veliš za ove lijekove, kojima se mi liječimo i za ovo čuvanje (preventiva i predodbrana), čime se čuvamo od bolesti, da li to može odbiti i izmijeniti Allahovu sudbinu i određenje (ako nam je suđeno, da će nas bolest pogoditi)?" - „Pa i to liječenje i čuvanje od bolesti je Božije određenje i sudbina čovjeku! -reče Muhamed (a.s.).

Kao što čitav knjižni fond Gazi Husrev-begove biblioteke, tako i medicinska literatura u njoj služila je i koristila se za potrebe naše sredine i naših ljudi. Oni su zapravo u proteklih 4-5 stoljeća donosili i pribavljali svakojake knjige iz raznih naučnih centara islamskog svijeta, studirali ih i njima se koristili u svom životu i radu. Mnoge od ovih knjiga što ih sad imamo, prepisivali su oni sami.

Usljed raznih okolnosti, npr. ratnih nepogoda i požara, mnoge su stare knjige u prošlosti stradale i nestale. Dosta ih se ipak spasilo i ostalo. Među onima koje su ostale i sačuvale se nalazi se izvjestan broj vrijednih medicinskih rukopisa. Neki od njih su, koliko sad znamo, rijetki ili jedinstveni u svijetu. Mislimo da je od interesa da ovdje damo bar kraći opis ovih rukopisa.

„*POSLANIKOVA MEDICINA*” **(*at-Tibb an-nabawi*)**

Vjerovatno, otkako postoji čovjek na zemlji, postoji i borba za očuvanje ljudskog zdravlja od raznih bolesti. Svaka ljudska zajednica imala je neku, bar i najprimitivniju medicinu, kojom se služila. Prva muslimanska zajednica, još za vrijeme Muhameda, služila se uglavnom arapskom narodnom medicinom i njenim iskustvom. Sam Muhamed uzimao je, kako smo napomenuli, razne lijekove, konzultovao liječnike i svojim prijateljima preporučivao liječenje i neke lijekove. Sve što je on uzimao kao lijek, što je preporučivao prijateljima ili što je odobrio kao korisno za liječenje, - sabrali su kasnije njegovi biografi i islamski liječnici u zasebno poglavlje, kome su dali naziv: „*At-tibb an-nabawi*” - „*Poslanikova medicina*”. To je kasnije postalo samo jedno poglavlje, jedna grana u općoj islamskoj medicini. Muhamed je, bez sumnje, dao primjer i podstrek, na osnovu čega se kasnije u islamskom svijetu medicina razvila u pravu medicinsku nauku, koja je imala svoje čuvene škole, svoje velike ljekare i učitelje medicine, te svoje čuvene bolnice. U tu staru arapsku ili islamsku medicinu ugrađena su naučna medicinska dostignuća i tekovine starih naroda, naročito Grka i Indijaca.

U našoj biblioteci ima rukopisa, kako iz područja opće islamske medicine, tako i rukopisa koji se odnose, uglavnom, samo na ovo njeno prvo, osnovno poglavlje „*At-tibb an-nabawi*” - „*Poslanikova medicina*”.

1. AL-QANUN FIT-TIBB, L. 160; 21 x 15. - 3945,2

Kanun, poznato medicinsko djelo, što ga je napisao Abu Ali al-Husain b.'Abdullah Ibn Sina (Avicenna), umro 428/1037. Kao što je poznato, pisac je u ovom svom djelu pokušao sistematski i logično srediti cjelokupnu medicinsku nauku. Djelo je, uz to, pisano vanredno lijepim i jasnim arapskim jezikom. Njegov ogromni značaj u medicinskoj nauci Srednjeg vijeka uopće, kao i njegova uloga i uticaj u izučavanju medicinske nauke kroz pet vijekova te istorijske epohe, poznati su u povijesti medicine naročito ljekarima, pa zato mi ovom prilikom ne želimo i nemamo šta o tome govoriti. (Vidi o tome Predgovor, što ga je napisao dr. Hamdija Karamehmedović, prevodu djela Mugaz al-Qanun od Ibn an-Nafisa, - Sarajevo 1961). Da napomenemo ovdje samo to, da Ibn Sina, pored klasičnih izvora grčkih (Galena, Hipokrata i Aristotela),

često navodi arapskog filozofa i pisca brojnih djela i rasprava s područja medicine, al-Kindi-ju (Ya'qub b. Ishaq al-Kindi, umro 269/873.).

Naš rukopis je nepotpun s početka, - jer je njegov prvi dio otkinut i izgubljen. Početak je ovdje: „Sedmi fenn (poglavlje), o ukrasima (na ljudskom tijelu), članak prvi, o kosi.”

Na kraju je bilješka prepisivača, u kojoj kaže, da je dovršio prepis Qanuna. Prepisao, veoma lijepim rukopisom, 'Abdurezzaq b. Nasiruddin al-Misri (Egipćanin), u XVI ili XVII stoljeću.

Iz Karađoz-begove biblioteke u Mostaru.

2. ZEHIREI HAREZM-ŠAHI

165

Djelo s područja medicine, na perzijskom jeziku. To je, zapravo, dosta opširan udžbenik, koji je prvobitno bio raspoređen u više svezaka. Naš rukopis sadrži samo drugu polovinu toga djela, kako je to zabilježeno u samom naslovu. Napisao Isma'il b. al-Hasan b. Muhammad b. Ahmad al-Huseini al-Čargani, umro 531/1136.

Kaže se, da je ovo djelo oživjelo i unaprijedilo nauku medicine u to doba na Istoku, - jer je ista bila stagnirala i počela zamirati u nekim krajevima i školama islamskog svijeta. Djelo je posvećeno sultanu perzijske pokrajine Harizm, 'Ala'uddin Muhammed Harizm-šahu. Pisac slovi kao veliki učenjak i čuven ljekar svoga vremena, koji je pronašao i sastavio mnoge nove lijekove.

Naš prepis njegova djela potječe, vjerovatno, iz XIV ili XV stoljeća (n.e.), a donesen je u Gazi Husrev-begovu biblioteku iz Travnik, iz biblioteke Elči Ibrahim-pašine medrese.

Držimo, sudeći po rukopisu i papiru, da je ovo jedan od najstarijih rukopisa ovog djela u svijetu. Tačan datum, ime prepisivača i mjesto prepisa nisu nam poznati, jer su posljednji listovi izgubljeni i dopisani kasnije drugim rukopisom, bez oznake datuma.

L. 152; (sa produženom folijacijom od prvog dijela, tako da je broj prvog lista ovdje 386); 30 x 23,5. Pismo je sitno, složeno u četrdeset dugih redaka na jednoj stranici.

Na naslovnoj stranici ima kasnije pisanih bilježaka s područja medicine.

Hadži Halifa I, 824; Pertsh p, 574.

3. ŠARH AL KULLIYYAT

3864

Rukopis je donesen iz Karađoz-begove biblioteke u Mostaru.

L. 231; 24 x 17.

Komentar medicinskom djelu *al-Kulliyyat*. Osnovno djelo (*al-Kulliat*) napisao je Ibn Sina (Avicenna), umro u Hemedanu 428/1037. To je, zapravo, dio njegovog opsežnog i čuvenog djela al-Qanun. Ovaj komentar tomu djelu napisao je Ibrahim b. 'Ali b. Muhammad a-Sulami al-Qutb al-Misri, umro u Nisaburu (u Perziji) 618/1221. Pisac komentara na nekim mjestima odstupa od mišljenja i tumačenja Ibn Sina-a, pozivajući se na druge autoritete u medicini. Djelo je dovršeno 606/1209, a sudeći po pisanju i papiru, držimo da je i naš rukopis iz tog doba, pa je, dakle, star oko 760 godina, i svakako jedan od najstarijih, ako ne i najstariji rukopis ovog djela u svijetu.

1. *At-Tibb an-nabawi*

Kraće djelo o liječenju i lijekovima na osnovu tradicije. Napisao Abu 'Abdullah Muhammad b. 'Abdulwahid b. Ahmad b. 'Abdurrahman al-Maqdisi, umro 643/1245. Rad je rijedak i, kako se vidi, starog datuma.

2. *Bugyat a-sa'il*

Kraće djelo iz područja medicine. To je skraćena prerada (muhtsar) opširnijeg medicinskog djela *al-Masa'il*, što ga je napisao Hunain b. Ishaq, umro 260/873. Ovo njegovo osnovno djelo napisano je za početnike u medicini. Ovu skraćenu preradu toga djela napisao je Muhammad b. Ibrahim b. Sa'id al-Ansari, umro 749/1348. Djelo je rijetko; bibliografski izvori, koji su nam pri ruci, ne navode ga, što znači da im je nepoznato. Zasnovano je na naučnom posmatranju čovjekove prirode i na fiziološkim i psihičkim analizama organizma.

3. *Ar-Risala al-Mudahhaba*

„Zlatna knjiga” - Kraći rad iz područja medicine, što ga je napisao Abu'l-Hasan 'Ali b. Musa ar-Rida, umro 203/818. Rad je napisan za Halifu Me'muna, i izrađen, uglavnom, na znanstvenoj osnovi i iskustvima, a mjestimice, tu i tamo, uvuklo se i po koje sujevjerje. Pisac se mjestimice poziva na stare grčke i indijske ljekare.

4. *Risala fi hiẓ a-sihha*

Traktat o higijeni, što ga je napisao gore navedeni pisac Muhammad b. Ibrahim b. Sa'id al-Ansari. Nakon kraće anatomije ljudskog organizma, govori se o ishrani i piću, a zatim o raznim medicinskim sredstvima za osvježanje, ublažavanje bolova i liječenje. U ovom radu ima dosta sujevjerja (naprimjer: „uho” - bol uha prestaje, ako se privjesi i nosi zub lisice).

5. *Nubba min Kitab al-adwiya*

Izbor iz djela *Kitab al-adwiya*, što ga je napisao Abu Ishaq Ibrahim b. Muhammad b. Turhan Ibn as-Suwaidi, „glavni ljekar” u Damasku, umro 690/1292. To je prema rukopisu. Inače, bibliografski izvori ne navode dotičnom piscu ni jedno djelo pod gornjim naslovom. Njegovo djelo o medicini poznato je pod naslovom:

—„Podsjetnik o medicini”, U našem rukopisu govori se o raznim lijekovima na znanstvenoj osnovi, ali tu ima dosta sujevjerja.

6. *Bur'u sa'a*

Kraći rad o brzom izlječenju nekih bolesti, odnosno o lijekovima koji odmah djeluju i uklanjaju bol. Napisao Muhammad b. Zakariya ar-Razi, umro oko 320/932. Pisac u početku kaže, da je prisustvovao jednom sastanku ljekara, koji se održavao kod vezira Abu 'I-Qasim b. Abdullaha. U razgovoru o raznim pitanjima medicine, neko je od ljekara rekao, da liječenje svake bolesti zahtijeva duže vrijeme i da se ni jedna bolest ne može brzo ili odmah izliječiti. Na to je pisac iznio mišljenje, da ima nekih lijekova, koji na neke bolesti odmah djeluju i uklone ih. Na to je vezir od njega tražio, da o tim bolestima i lijekovima koji odmah djeluju, napiše posebno djelo, što je on ovim i učinio, dajući radu naslov: „Časovito liječenje”.

7. *Kitab al-firase*

Djelo iz područja fiziognomike. Napisao Muhammad b. Abu Talib al-Ansari as- Sufi ad-Dimišqi, umro 727/1326. U uvodu pisac kaže, da se ovakav rad oslanja na prirodne nauke i medicinu. Na kraju je poglavlje o raznim znacima i pojavama kod bolesnika, koji ukazuju na razne vrste bolesti.

8. *Al-Manzuma fi t-tibb*

Spjev iz medicine, na arapskom jeziku, od nepoznatog pisca. Sadrži upute za neke lijekove i prilično sujevjerja. Mjestimice se govori o stvarima izvan medicine, kao o postupku sa tkaninama, da bi postale nezapaljive. Izvori, koji su nam pristupačni, ne navode ovaj rad, što ukazuje da je rijedak ili posve nepoznat.

9. *Magmu' — „Zbirka”*

Djelo o nekim kemijskim procesima i njihovoj primjeni u finim zanatima, te o lijekovima. Napisao 'Abdurrazzaq b. Abu 'l-Ferag b. Abu 's-Surur, čija nam je biografija nepoznata, jer ga izvori, koji su nam dostupni, ne navode. Držimo ipak, da je on sin jednog starog arapskog ljekara, a to je Abu 'l-Farag ' Abdullah (b. Ahmad) at- Tabib, umro 435/1043, - koji je mnogo komentarisao grčke klasike. Prema tome, čini nam se, da je ovaj pisac živio i radio u petom stoljeću po hidžri, odnosno u XI stoljeću n.e. Ovo njegovo djelo također ne nalazimo u izvorima, koji su nam pristupačni. Pisac u početku govori o finim zanatima, npr. o proizvodnji i glačanju bisera, bakra itd. Poslije toga, veći dio rada sadrži uputstva o sastavljanju raznih lijekova. Ima receptata i za sastav „izvanrednih i dugotrajnih mirodija”.

Naslovna strana ove zbirke je obilno ukrašena zlatnom bojom na plavoj podlozi. U sredini toga ukrasa zabilježeno je rukom prepisivača, da je ova zbirka prepisana za biblioteku Yašbak b. Mehdi al-Maqarr al-Ašraf al-Amir as-Saifi, koji je živio i pisao prije 880/1475. Prema tome, prepis cijele ove zbirke je iz tog vremena. Prepis je obavio neki veoma vješt kaligraf, koji je sve prepisao vanredno lijepim rukopisom.

Rukopis je donesen iz Karađoz-begove biblioteke u Mostaru.

5. **ZBIRKA 8 L. 185; 21 x 1**

3291

1. *ISTO kao pod br. 4,1*
2. *ISTO kao pod br. 4,2*
3. *ISTO kao pod br. 4,3*
4. *ISTO kao pod br. 4,4*
5. *ISTO kao pod br. 4,5*
6. *ISTO kao pod br. 4,6*
7. *ISTO kao pod br. 4,7*
8. *Fa'ida*

Članak ili izvadak iz nekog djela, koji sadrži recepte za liječenje nekoliko bolesti.

Prepis djela pod t. 1-2 u ovoj zbirci potječe iz XVIII stoljeća, dok su ostala djela prepisana 1261/1845, i to, držimo, kod nas, od nekog našeg prepisivača.

6. **TARGAMAT MUFRADAT IBN BAITAR L. 175, 18 x 13,1**

3071

Prevod na turskom jeziku starog arapskog medicinskog djela Mufradat od čuvenog arapskog ljekara Ibn Baitar-a. To je skraćeni naslov originala. Potpuni

njegov naziv glasi: Gami mufradat al-adwiya wa 'l-agdiya („Zbirka prirodnih lijekova i vrste hrane”). Napisao Diya'uddin 'Abdullah b. Ahmad al-Malaqi, umro 646/1248. Pisac je rođen u Malagi u Španiji, a živio je i radio na Istoku. U svrhu botaničkih studija proputovao je Egipat, Malu Aziju i Grčku i postao glavni botaničar u službi sirijskog vladara al-Kamila u Damasku. Poslije smrti toga vladara došao je u Kairo, gdje je bio primljen od egipatskog vladara el-Melika es-Saliha, ali se uskoro opet vratio u Damask. Bio je čuven botaničar i ljekar. Iz medicine je napisao gore navedeno djelo. U kraćem uvodu kaže, da mu je bio cilj, da u ovom djelu napiše pregled najobičnijih i najpraktičnijih lijekova, poredanih abecednim redom. Djelo je dosta opsežno i napisano za praktičnu upotrebu, a sadrži, uglavnom, biljne lijekove.

To djelo je preveo na turski (staroturski) jezik neki anonimni prevodilac, za emira (namjesnika) Umur-bega, u prvoj polovini XIV stoljeća, oko godine 1345. h.). Ovaj naš rukopis predstavlja taj prevod. Na kraju prevoda nalazi se bilješka, pisana rukom prepisivača, u kojoj se kaže, da je u ovom djelu obrađeno 920 lijekova.

Prepis našeg primjerka rukopisa potječe iz XVI ili XVII stoljeća. Pisanje vještom rukom i vokalizovan.

V. Brockelmann, G. I., 492, S. I., 896.

7. IHTIYARAT AT-TABARI

2754

L. 76 (+ 14 dodatih i kasnije prepisanih iz nekog drugog medicinskog djela); 20,5 x 15.

Turski prevod perzijskog djela sa područja medicine. Osnovno djelo, na starom perzijskom ili dvorskom jeziku (tazi), kojim su govorili samo takozvani viši krugovi, napisao je Isma'il b. Ishaq at-Tabari. Sa tog jezika djelo je preveo na jezik širokih perzijskih masa Abu'l-'Abbas Ahmed b. Emin al-'Attar... at-Tabari, a onda ga je sa perzijskog preveo na turski jezik nepoznati prevodilac. To je sve prema uvodu ovog turskog prevoda. Inače, o tom djelu i njegovom piscu, kao i njegovim navedenim prevodima i prevodiocima, ne nalazimo spomena u izvorima, koji su nam pristupačni. Djelo je starog datuma, a tako i njegovi prevodi. Ovaj turski prevod je, vjerovatno, iz XIII ili XIV stoljeća. Rukopis je na kraju nepotpun, jer su posljednji listovi izgubljeni.

Na početku se govori o načinima ustanovljenja dijagnoze kod bolesnika (pomoću pulsa - nabd; pomoću mokraće bolesnika u staklenoj zdjeli, promatrajući različite boje mokraće, koje označavaju bolest; pomoću boje lica itd.). To čini prvi dio rukopisa, što je raspoređeno na deset kraćih poglavlja. Poslije toga govori se o lijekovima za razne bolesti.

Rukopis je, vjerovatno, iz XVI stoljeća.

Vakuf porodice Dženetića.

8. AT-TIBB AN-NABAWI. 201; 20 x 15

4238

Djelo o higijeni i nekim lijekovima, zasnovano na tradiciji od Muhameda („Poslanikova medicina”). Napisao Muhammad b. Abu Bekr Ibn Quyyim al-Gauziye, umro 751/1350.

Ovakva medicina, zasnovana na Muhamedovoj tradiciji, svakako je najstarija medicina kod Arapa - muslimana. Ona je još davno postala narodna arapska medicina.

(Kao osnovna i opća pravila u ovakvim djelima navode se Muhamedove izreke u kojima su date opće pouke iz higijene: - Svakoj bolesti ima lijeka, pa se liječite, ljudi!).

Rukopis je iz godine 1104/1692.

Kraće djelo na turskom jeziku o seksualnim pitanjima. To je prevod perzijskog djela, što ga je napisao Abu'l-Barakat Hoga Nasiruddin at-Tusi, na zahtjev sultana Abu'l-Muzaffer-hana, sina sultana Kazan-hana - kako se to razumije iz uvoda. Prema tome, djelo je nastalo u XIV stoljeću (v. Blochet, 72). Gornji i drugi navedeni podaci u uvodu nisu, sigurni. Čini se da je pisac te podatke i neke okolnosti, koje navodi, izmislio. Djelo je raspoređeno na osamnaest poglavlja (bab). U prva dva poglavlja govori se o anatomiji čovjeka i njegovoj higijeni.

Rukopis je dohvaćen vlagom, tako da je pismo znatno oštećeno, pa se teško može čitati, a mjestimice je nečitljivo.

Prepisao al-Hag Mustafa b. 'Ali b. Ilyas, 955/1548.

L. 36; 18 x 13.

10. FAIDA, 2, L. 160, 21 x 15**3945**

Poglavlje o očnim bolestima, i drugo poglavlje, o iskustvu u liječenju nekih bolesti uopće. To je izvadak iz raznih medicinskih djela na turskom jeziku, kao i iz djela: Mufredati Halimi, što ga je, vjerovatno, napisao Halimi Amasijevi, umro 882/1477, v. Mehmed Tahir, Osmanli muellifleri I, 273; - Tashil fi 't-tibb, što ga je napisao Hadži Paša Ajdini, umro poslije 800 H, tj. krajem XIV stoljeća, v. Hadži Halifa, Kešf az- Zunun I, 408. Knjigovezac je pri uvezivanju razlomio rukopis i među njegova dva dijela umetnuo 3 i uvezao.

Prepis dovršen u XVIII ili XIX stoljeću.

Zbirka je donesena iz Karadžoz-begove biblioteke u Mostaru.

11. MUHTASAR FI'T-TIBB, L. 80, 20 x 14,5**1266**

Kraće djelo o liječenju i lijekovima, što ga je napisao Taguddin Ahmad b. Ibrahim b. Hidr al-Ahmadi al-Kermeyani, sastavljač čuvenog epa Iskendername, umro 815/1412 (v. Bratislava, 336-7). Ime autora u raznim izvorima navedeno je različito, tako da neki kažu, da mu je pravo ime nepoznato (OM II, 73; Babinger, 11). Držimo, da je ovo ime, što smo ga mi naveli, ispravno.

Na donjem prerezu rukopisa napisan je naslov: Tarwih al-arwah. To je, međutim, naslov djela iz medicine, koje je napisao jedan drugi pisac, a to je: Hakimuddin Mahmud at-Tibrizi. On je to svoje djelo preradio i u stihovima pod istim naslovom. Prema tom njegovom spjevu turski pjesnik, učenjak i pisac, navedeni Maulana al- Ahmadi, napisao je ovaj svoj rad. To se razumije iz bilješke, pisane rukom prepisivača na prvom listu rukopisa. U drugoj bilješci na istom listu kaže se, da je ovaj pisac al- Ahmadi napisao, osim ovog djela, više manjih djela iz medicine.

Na početku je sadržaj, pisan rukom prepisivača.

Rukopis, vjerovatno, potječe iz XVIII stoljeća.

12. TESHIL, L. 112, 20 x 15**1071**

Priručnik na turskom jeziku s područja medicine. Napisao Hidr b. Ali, zvani Hadži Paša el-Ajdini, umro oko 800/1397. Ime autora navedeno je prema Hadži Halifi (Kešf uz-zunun, 1,408) i prema zapadnim izvorima. Kairo, t (al-Kutbat-turkiye, Kairo, Osmaniya 1306, str. 268), pak kaže, da je autor „Teshila” Perviz-efendi b. Abdullah, kadija u gradu Vidinu (Bugarska), umro 987/1579.

Djelo je raspoređeno na tri dijela. U prvom dijelu govori se o teoretskoj i praktičnoj medicini, u drugom o ishrani, piću i lijekovima, a u trećem o uzrocima, simptomima i liječenju raznih bolesti.

Rukopis potječe iz prve polovine XVIII stoljeća. Ranije je bio vlasništvo i vakuf porodice Džennetića iz Sarajeva.

12-a ŠEFI' MUNTEHAB

126

Djelo s područja medicine, na turskom jeziku, od istog pisca kao i prethodno djelo *Teshil* (tj. od Hadži Paše el-Ajdini). To je prema Blochet-u (*Catalogue des manuscrits turcs*, sv. I, str. 69-70). Prema njemu, to je treća knjiga opširnijeg djela „Muntehabi šifa”, što ga je napisao navedeni autor „Teshila”. Prva i druga knjiga identične su sa prvim i drugim dijelom „Teshila”. Ali ova, treća knjiga, ima svoj poseban gornji naslov (Šefi'i muntehab), koji je naveden i u uvodu našeg rukopisa.

Ovaj rad, koji je, zapravo, nastavak „Teshila”, opširniji je i detaljniji od istog. Obrađuje bolesti i njihovu dijagnostiku u 62 poglavlja (bab).

Djelo je, zapravo, skraćena prerada medicinskog djela „Šifa'al-askam”, što ga je na arapskom jeziku napisao isti navedeni pisac Hadži Paša el-Ajdini.

Listovi su prosuti i neki izgubljeni, pa je djelo nepotpuno.

Prepis je, vjerovatno, iz XVII stoljeća.

13. RISALEI BEŠIR ĆELEBI, L. 5; 20,5 x 12

4222

Kraća rasprava na turskom jeziku o klimi i vodama Edrene. Napisao turski ljekar Bešir Ćelebi, koji je živio i radio u prvoj polovini XV stoljeća, u doba sultana Mehmeda I Ćelebije (umro 824/1421), na čiji je zahtjev napisao i ovu raspravu. To je pisac medicinskog djela *Magmu'at al-fawa'id*

Rukopis je iz godine 1127/1715. Poklon Osmana Sokolovića, iz Sarajeva, Gazi Husrev-begovoj biblioteci.

14. ZBIRKA 5

1585

Zbirka nekoliko medicinskih djela koja su uvezana u jedan svezak.

L. 130; 19,5 x 14

1. L. 1-43. Sultaniya

Kraće djelo s područja medicine, na turskom jeziku. Napisao Muhammad b. Mahmud eš-Sarvani, u prvoj polovini IX/XV stoljeća. Djelo je posvećeno sultanu Mehmedu I, sinu Bajezida I (816-824/1413-1421). Sve ove podatke (naslov djela, ime autora i posveta) nalazimo u uvodu. Inače, o djelu i piscu nema spomena nigdje u bibliografskim izvorima i katalozima, istočnim ni zapadnim, koji su nam pri ruci. Zasada bar može se reći, da je djelo u svijetu nepoznato i da se od njega ne nalazi nijedan rukopis, izuzev ovaj naš primjerak. (To nam je izjavio i profesor za istoriju medicine na istanbulskom univerzitetu, dr. Bedi' Šehsuaroglu, koji je pretražio sve značajnije orijentalne biblioteke u Evropi i u Turskoj, kao i Gazi Husrev-begovu biblioteku. Kako ovaj rad, i još nekoliko rukopisa iz medicine, nije našao nigdje, izuzev u našoj biblioteci, to je zamolio, i dobio, mikrofilm istih za svoj medicinski fakultet).

Rad je raspoređen na uvod i četrnaest poglavlja. U uvodu se govori o razvoju čovjeka od zametka pa dalje; njegov rast, te o osobinama, karakteristikama života

uopće. Poglavlja sadrže pravila i uputstva za zdravlje čovjeka: šta čovjek treba da radi u svako vrijeme i svako godišnje doba; šta treba da jede; šta i kako da oblači; kada treba da povraća hranu iz želuca; kada i kako treba koristiti banju. Vrste hrane: Hrana za ljude, koji rade teške poslove; ishrana ljudi prema različitim prirodnim navikama i sklonostima; raspored jela, kad ih je više na jednom objedu; čega se treba čuvati pri ishrani.

O korišćenju voda: Svaka voda je bolja od drugih pića; kako treba piti vodu.

O kretanju i mirovanju: čovječijem tijelu treba kretanje; svaki dio tijela (organ) ima svoju gimnastiku.

O spavanju i nesanicu.

O probavi teškoj i normalnoj.

Vrste banja. Kupanje u hladnoj i sumpornoj vodi, itd.

2. L. 44-55. *Kemaliya*

Također kraće medicinsko djelo, na turskom jeziku, od nepoznatog pisca. Posvećeno je nekom šejhu Kemaluddinu, čuvaru turbeta (mauzoleja) u Brusi. Toliko se razumije iz uvoda. Inače, o ovom radu i njegovom piscu ne nalazimo spomena nigdje u izvorima, koji su nam pristupačni. Sudeći po rukopisu i papiru, prepis je iz X/XVI stoljeća, a vjerovatno je to i datum pisanja samog djela.

Djelo je raspoređeno na deset poglavlja:

Bolesti glave, uzroci i liječenje;

Bolesti očiju, uzroci i liječenje;

Bolesti usta i liječenje;

Bolesti zuba;

Bolesti malog djeteta;

Stalno curenje mokraće;

Spolno općenje;

Sastavljanje raznih pića (šerbe, sirup);

Pravljenje pilula (ma'džun);

Savjeti ljekara.

3. L. 56-78. *Idah fi esrar an-nikah*

Kraće djelo na turskom jeziku - o ljubavnim odnosima muškaraca i žena. To je, zapravo, turski prevod djela, koje je o toj temi, pod gornjim naslovom, napisao na arapskom jeziku 'Abdurrahim b. Nasr aš-Šizeri, umro oko 589/1193. Turski prevodilac je nepoznat. Djelo je raspoređeno na dijelove, a svaki dio na deset poglavlja. U prvom se dijelu govori o muškarcu, a u drugom o ženi. U djelu je, uglavnom, govor o raznim lijekovima, koji u ljubavi pomažu.

4. L. 79-82. *Manzuma fi't-tibb*

Spjev na turskom jeziku s područja medicine, od nepoznatog sastavljača. Počinje: „Ovo su poučne riječi ljekara...” Ima 100 stihova, u kojima su sadržani mnogi savjeti iz područja higijene.

5. L. 83-130

Fragmenti iz raznih djela na turskom jeziku s područja medicine. Govore, uglavnom, o sastavljanju raznih lijekova za razne bolesti.

Rukopis potječe iz XVI ili XVII stoljeća

1. *Garrah-name, L. 1-123*

„Carska knjiga o liječenju rana i nekim hirurškim zahvatima” - od nepoznatog pisca. O ovom djelu, kao i o njegovom piscu, ne nalazimo podataka u izvorima, koji su nam pristupačni, što znači da je djelo u svijetu nepoznato ili sasvim rijetko. Gornji naslov je prema rukopisu. U kraćem uvodu samog djela jedino nalazimo nešto podataka o njemu, ali te podatke nismo u mogućnosti provjeriti, jer se nigdje ne navode, ni u istočnim ni u zapadnim izvorima koje mi imamo. U uvodu se, među ostalim, kaže: Po predanju starih, abasovički halifa Me'mun (198-218/813-833) obolio je bio od rana po tijelu. Ljekari su uložili mnogo truda i napora liječeći ga, i on je najposlije ozdravio. Potom je sazvaio sve ljekare i džerrahe (hirurge) i zahtijevao od njih, da zajednički saberu i napišu sve lijekove za liječenje rana, rekavši im da je to njegova želja, - kako bi oni, što dolaze poslije nas, mogli čitati i koristiti se i kroz to nas i vas dobrim spominjati. - Na tom skupu bio je prisutan i šef hirurga, Abu Zahir b. Muhammad'Arabi (?). On na to reče: Vladaru! Medicinska nauka je duboka i široka, učitelji ne moguše sve ljudske bolesti upoznati i analizirati i tako ovladati cjelokupnom ovom naukom. Ali, iskustva oko liječenja mnogih bolesti oni su sabrali i sačuvali i sačinili jednu knjigu, po kojoj su kasnije ljude liječili. (Želja i nada im je bila, da će tako Bog - Stvoritelj ili krajnji uzrok svih uzroka - iz svoje riznice lijekova učiniti pomoć). Nakon što su sabrali ovu knjigu, sredili su je i dali joj naziv Hulasa (Izbor). Ja, skromni i slabi, ali sretni hirurg, dobio sam jedan primjerak ove knjige u svoje ruke. Tada sam vidio, da su u njenom pisanju pomiješana dva jezika: perzijski i pehlevijski. Sa mnogo truda, ja sam je izmijenio (preveo) na arapski jezik, kako bi čak i početniku bila lahka. Pri tom sam objasnio uzroke, simptome i način liječenja svake rane. Sada, kad se pojave rane kod nekog čovjeka, a ne bude se nalazio pravi, istinski učitelj liječenja (ustaz), onda je red raditi po ovoj (prevedenoj knjizi). Još bih samo rekao ovo: Neophodno je potrebno za svakog ljekara, da postavi tačnu dijagnozu (tašhis) svake bolesti, pa tek onda da liječi, - jer, ne znajući dijagnoze liječiti, veoma je opasan postupak. I nakon svega, ovu (prevedenu) knjigu rasporedio sam na trideset poglavlja.”

U uvodu su još samo nabrojana sva ta poglavlja, kao sadržaj knjige. Drugih podataka nema, pa ni o ovom turskom prevodu. Tako nema ni riječi o tom, da li je navedeni skup ljekara gornje izlaganje Abu Zahira prihvatio, kao što nema ni riječi o ovom turskom prevodu, ko ga je sačinio, kada i po kom djelu. No, ono što je logično razumiti iz svega gornjeg izlaganja, jest to, da je ovaj rad na turskom jeziku prevod sa arapskog originala, koji je opet rađen prema izvorima na perzijskom i pehlevijskom jeziku.

Francuski orijentalista Bloše (Blochet, Turski rukopisi, II, 34) navodi jedno djelo pod sličnim nazivom (Cerrahname), koje se nalazi u Istanbulu (Dvorska biblioteka), za koje kaže da je prevedeno sa perzijskog. (Original je napisan za vlade Mongola nad Perzijom i imao je naslov: Gerrahiyyei haniyye - Carska hirurgija). Turski prevod sačinio je u Maloj Aziji Šerefuddin b. 'ali b. H. Ilyas Sapungi-oglu, u Amasiji, i posvetio ga sultanu Mehmedu II el-Fatihu (1451-1481). Nije izvjesno, da li ovaj naš rukopis ima kakve veze sa tim djelom, ali moglo bi biti i da ima, jer imaju neke sličnosti među sobom, bar u naslovu.

2. *Bab gudem, L. 124-137*

Poglavlje o liječenju raznih vrsta lepre (*gudam*, - guba, elephantiasis; beheq - lakši oblik lepre, vitiligo alba i beres - lepra). To je, čini se, izvadak iz nekog medicinskog djela. Sadrži razne i mnogobrojne lijekove za navedene bolesti. Tri posljednja lista sadrže tumačenje o sastavu raznih merhema (melema).

Prepis, vjerovatno, potječe iz XVII stoljeća, - izuzev tri posljednja lista, koja su prepisana mnogo kasnije, drugim rukopisom.

16. *RISALAT AL-IBA' 'an mewaqi' al-weba', L. 60; 20,5 x 12*

Rasprava na arapskom jeziku o izbjegavanju dolaska u mjesta, gdje se pojavila kuga. Napisao Idris b. Husamuddin 'Ali al-Bidlisi, oko godine 917/1511. U uvodu pisac kaže, da je navedene godine krenuo iz Istanbula na hadž i obavio ga. Na povratku je, kaže, trebao proći kroz Egipat, ali je čuo, da u njemu vlada kuga, pa ga je zaobišao. Na to su mu, veli, neki teolozi i pobožni ljudi prigovorili, jer je to - rekli su mu - dokaz slabe vjere u sudbinu. On je napisao ovu raspravu, u kojoj im odgovara i dokazuje, da ovako izbjegavanje kuge nije suprotno vjerskom učenju, nego, naprotiv, da to islam preporučuje. Na kraju rasprave govori o uzrocima i okolnostima pojave kuge, te o suzbijanju i liječenju iste. On tu kaže: Borba protiv te opasne bolesti može biti higijenskim mjerama, prije nego nastupi, i lijekovima, ako se je bolest već pojavila.

U vrhu prve stranice nalazi se ukras. Povez je kožni, ukrašen.

Prepis potječe iz XVII stoljeća.

17. *MANAFI' AN-NAS, L. 107; 20 x 13*

3087

Medicinsko djelo na turskom jeziku, što ga je napisao *Nida'i*, 974/1566. Posvećeno je sultanu Selimu II (974-982/1566-1564). Prvi dio uvoda je u stihovima. Gornji naslov i ime autora, kao i posveta, navedeni su u samom djelu. Inače, biografija pisca nije nam bliže poznata. Neki izvori nazivaju ga Derviš Nida'i, a neki Nida'i Čelebi. Koliko se po svemu vidi, on je bio turski književnik i pjesnik. Mišljenje pak skoro svih zapadnih orijentalista (Brockelmann, GAL II, 447, S II, 666; Blochet, Catalogue des Manuscrits turcs de la bibliotheque nationale, I, 272, 369, 387, II, 72 - i dr.), da je *Nida'i* pjesnički nadimak poznatog ljekara i pisca medicinskih djela iz tog vremena, kome je ime - kako oni kažu - Bedruddin Muhamed b. Muhamed al-Qaysuni, Qaisunizade, - sasvim je pogrešno. Prije svega valja znati, da ljekar i pisac, o kome se ovdje radi, nije Muhamed b. Muhamed, (iako je on bio čuven ljekar), nego njegov sin *Mahmud b. Muhamed al-Qaisuni*, ili kako su ga Turci pogrešno prozvali - Qaisunizade. On potječe iz stare i čuvene arapske porodice al-Qaisuni, iz Egipta. Mnogi članovi te porodice bili su dobri ljekari i naučni radnici, pa je ova porodica kroz stoljeća bila poznata kao porodica učenjaka i ljekara. Mahmudov otac Muhamed doveden je iz Egipta u Istanbul kao već čuven ljekar, i bio je u službi sultana. Kasnije je doveden u Istanbul i njegov sin Mahmud, kao mladi ljekar. Njemu se uskoro pružila prilika, skopčana sa teškom odgovornošću, da liječi sultana Sulejmana od neke teške bolesti, - niqris - bolovi i otok zglobova na rukama i nogama, od koje ga nije mogao da izliječi dotadašnji dvorski ljekar i šef ljekara u Turskoj, koji se, u nevolji ili namjerno, služio obmanama i opijumom za ublažavanje bolova, što se štetno odražavalo na stanje zdravlja bolesnika. Mahmud el-Qausuni je pristupio liječenju na svoj način i uspio izliječiti sultana. Zato je postao veoma uvažen u dvoru i dobio je položaj šefa ljekara (*reis el-etibba'*). Pratio je sultana Sulejmana na njegovom posljednjem pohodu

na Austriju. Kad je sultan pod Sigetom umro (974/1566), on je balzamovao njegovo tijelo. Umro je i sam poslije toga do dvije godine (976/1568). Neki istočni izvori kažu, da je bio dobar pjesnik na arapskom i turskom jeziku, što nije tačno u pogledu turskog jezika, jer je on taj jezik poznavao vrlo malo ili nikako. Prema tome, gore navedeno djelo, kao i jedan odulji spjev na turskom jeziku, medicinskog sadržaja, koji se, prema turskoj narodnoj predaji i prema gore navedenim zapadnim izvorima, pripisuju ovom ljekaru, koji je, navodno, uzeo sebi pjesnički nadimak Nida'i, ne mogu biti njegov rad. Nida'i, koji se u ovim turskim radovima spominje, očito je, dakle, druga osoba, kako smo to gore rekli. Vidi se samo, da je ovaj turski pjesnik Nida'i živio i radio u isto vrijeme, kada i navedeni ljekar. Sasvim je vjerovatno, i to po svemu izgleda, da se je pjesnik Nida'i susretao sa ljekarom Qausuni-jom, da se koristio njegovim djelima i njegovim savjetima i da se ljekar, prilikom pisanja svojih medicinskih radova, konzultovao s pjesnikom.

(V. 'Ata'i, Dail aš-šaq'a'iq, 196-7).

Što se tiče podataka o piscu Nida'i-ji mi ih imamo, uglavnom, samo onoliko, koliko nam je on sam kazao o sebi u ovom djelu. Pri kraju, u poglavlju 60, on nešto govori o tom. Tako kaže, da ih je bilo četvorica braće, od kojih je on bio najmlađi. Braća su mu voljela i sakupljala materijalno bogatstvo, a on je, kaže, volio istinu i nauku. Od imetka, što god bi mu došlo u ruke, trošio je, a nije gomilao. S takvim pogledima pošao je na put po svijetu i dospio na Krim. Tu je došao u dodir sa hanom (vladarom) Krima, Sahib Ciray-em, i postao njegov učitelj. Zavidnici su mu, svojim spletkama, poljuljali ugled kod vladara, denuncirajući ga, da je on u službi turskih sultana i da je nagovorio sultana Sulejmana protiv Hana. Han ga je najposlije bacio u tamnicu, gdje je ostao sedam godina. Po izlasku na slobodu, kaže, da se je susreo sa nekim učenim starcem stogodišnjakom, koji mu je kazivao medicinsku nauku, i pred samu svoju smrt dao mu diplomu. Ko je taj starac, njegov učitelj, on nam nije rekao; nije nam, nažalost, zabilježio ni njegovo ime, samo kaže, da je od Muhamedova potomstva, - iz čega se može zaključiti, da je vjerovatno Arap, - ali to ne mora biti.

Nakon toga, Nida'i je, kako kaže, putovao dosta godina, i na svojim putovanjima čitao važne medicinske knjige, na osnovu kojih je sabrao i napisao ovo svoje djelo. Čudnovato je, da nigdje ne spominje svog savremenika, navedenog Mahmud el Qaisuni-ju (Qaisunizade), sa kojim se je, držimo, morao sresti i od njega nešto naučiti. Također je čudnovato, da svi izvori, koji su nam pri ruci, ne donose podrobnije njegovu biografiju.

Djelo je raspoređeno na 60 poglavlja (bab), koja su navedena u uvodu. U prvim poglavljima govori se o ljudskom organizmu, njegovom sastavu i njegovim osobinama (anatomija), a kasnije o raznim bolestima i njihovom liječenju.

Na kraju se nalazi dova (molitva), tilsumi i zapisi, što, čini se, ne spada u samo djelo, nego je kasnije dodato. Na posljednjem listu jedna stranica sadrži nazive nekih trava na turskom i našem jeziku, napisano pod naslovom: „Naziv nekih trava na bosanskom jeziku”.

Rukopis potječe iz XVIII stoljeća.

18. ISTO

2590

(Manafi an-nas), L. 68; 21 x 16

Drugi primjerak prethodnog djela Manafi' an-nas.

Prepisao Osman Derviš b. Omer-beg, mjeseca ramazana 1142/1729.

Nekoliko lista poslije ovog djela sadrže stihove na turskom jeziku o sastavu nekih lijekova, te razne recepte.

Prepis dovršen sredinom mjeseca rebiul-evvela 1049/1639.

20. ZBIRKA 4. L. 71, 23,5 x 15

532

1. L. 1-48. Risalei Nusret-efendi fil-tib

2. L. 49-64. Kitabi Nida'i

Spjev s područja medicine, što ga je, u stihovima, na turskom jeziku, sastavio Derviš Nida'i, ili Nida'i Čelebi. To su savjeti o čuvanju zdravlja i liječenju od raznih bolesti, dati u stihovima vjerovatno radi lakšeg pamćenja. Pisac je djelo spjevao i posvetio ga sultanu Selimu II, 975/1567. To je, zapravo, prepjev djela o medicini pod naslovom Menafi an-nas, što ga je napisao isti autor *Nida'i*, jednu godinu ranije (v. prethodni broj). Spjev je sačinjen u dosta lakom i popularnom stilu i sadrži mnogobrojne liječničke savjete i recepte. Sam autor pri kraju kaže za ovaj svoj rad: „Ovo je po obimu kratko djelo, ali je puno znanja i mudrosti.” Gornji naslov je prema ovom rukopisu. U drugim nekim primjercima naslov je drukčiji: (Risalei-manzume, te'lifi Nida'i).

3. L. 64. Bab

Poglavlje iz nekog medicinskog djela, koje sadrži upute o ponašanju i ishrani ljudi za svaki mjesec u godini. Počinje sa uputama za proljeće (mart).

4. L. 65-71. Hassai magnatis

Poglavlje o osobinama i značaju (ljekovitosti) magneta u medicini. Tu su navedena mnogobrojna mišljenja i iskustva još starih grčkih učenjaka (Hipokrita, Aristotela, Galena i drugih), te islamskog filozofa i liječnika Ibn Sina-a (Avicena). Na mnogim mjestima kaže se, da se upotrebom magneta u liječenju na razne opisane načine mogu postići „neslućeni” i „čudesni” rezultati.

Na kraju zbirke nekoliko lista sadrži recepte za razne lijekove. Te recepte bilježili su, uglavnom, naši ljudi, - jer se u nekima od njih nalazi po koja naša riječ (... „to je bosanskim jezikom list bokvica”...).

Rukopis je bio u vlasništvu, a kasnije je bio vakuf sarajevske porodice Džinića. Prepisao ga je jedan od članova te porodice u XVIII stoljeću. Zavještan je za porodičnu biblioteku, 1284/1867.

21. ZBIRKA 3

4272

Magma al-manafi al-bedeniye

1. L. 1-39.

Djelo na arapskom jeziku o liječenju i lijekovima. Napisao Dawud b. Omar al-Antaki, umro 1008/1599. Pisac je napisao više djela s područja medicine. Ovaj mu je rad izvadak iz djela *Ma la yese'u 't-tabibe gehluhu*, što ga je napisao god. 710/1310 Yusuf b. Isma'il b. Ilyas el-Kutbi, Ibn el-Kebir, koji je opet preradio djelo el-Gami od Ibn el-Baitara. Pisac Antaki rođen je u Antiohiji, kao sin jednog seoskog starješine. Živio je i radio u Damasku i Kairu, a umro je u Mekki, gdje je živio nepunu godinu. Ovo djelo mu je raspoređeno na 40 poglavlja (bab). Dvadeset od njih odnosi se na određene dijelove ljudskog tijela i njihove bolesti, a drugih dvadeset govori o

bolestima, koje se ne vežu za određene dijelove tijela. Karakteristično je, da jedno poglavlje pri kraju (39-to) govori samo o dječijim bolestima i liječenju djece.

Prepis ovog primjerka dovršen je u nedelju 28. šabana 1030/1620 godine. Vrsta pisma je nash starinski, arapski.

2. L. 40-49. *Risala fi'l-hammam*

Traktat o javnim gradskim banjama, sa šeriatskog i medicinskog gledišta. Napisao Muhammad b. Abu Ahmad, 1063/1652. Biografija pisca nije nam poznata. To je, zapravo, kratak izvor iz opširnijeg djela, što ga je o istoj temi, pod naslovom: **An-nuzha az-zahiya** napisao poznati egipatski učenjak 'Abdurre'uf al-Munawi, umro 1031/1621.

Na početku se govori o najstarijim javnim banjama na svijetu, te koji su stari narodi imali banje, - što je uglavnom, zasnovano na nesigurnoj predaji i pričama. Zatim se govori kako su islamski narodi usvojili i podržavali banje, - te o koristi i štetnosti banja za čovjeka sa medicinskog gledišta. Govori se i o upotrebi banja za zdrave, za bolesne, za debele, o načinu banjanja, o ponašanju po izlasku iz banje, te o banjanju vrućom i hladnom vodom. Al-Manhulu min al-manqul fi ma'rifeti sif al-huyul

3. L. 50-78, *Al-Manhulu min al-manqul fi ma'rifeti sif al-huyul*

Djelo na arapskom jeziku, iz područja veterine, o gajenju i liječenju konja. Napisao 'Abdullah b. Hasan b. 'Ali, čija nam je biografija nepoznata (v. Brockelmann S II, 1036). Sudeći po našem rukopisu, može se reći, da je pisac živio i radio najkasnije u X/XVI stoljeću, a vjerovatno koje stoljeće i ranije. Naslov djela čitko je napisan u našem rukopisu, a ime autora naveli smo prema Brockelmannu (n. m.). U uvodu, pisac kaže, da je od mladih svojih dana volio konje mimo drugo domaće blago i da se dao na izučavanje veterine o konjima, kao zanata s kojim je zarađivao. Iz tih studija, iz predavanja koja je slušao, sastavio je - kaže - ovo djelo, u koje je uvrstio sve što je najvažnije i najpotrebnije znati o tom predmetu, a što se ne bi lako našlo, ovako sakupljeno, u jednoj knjizi. Svako ko želi držati konje i njima se koristiti, mora poznavati njihove bolesti i liječenje istih, a to ne može postići bez čitanja ove knjige, kaže on. Djelo je raspoređeno na 17 poglavlja, koja su navedena u uvodu. Na kraju pisac kaže, da je ova struka veoma široka.

Rukopis je dovršen 1004/1595. Na rubu posljednje stranice nalazi se kratka bilješka bez datuma, vjerovatno napisana rukom prepisivača, u kojoj se kaže, da je tekst kolacioniran sa originalom, iz koga je prepisan. Djelo je rijetko.

22. ISTO KAO POD BR. 4272,1

3032

(Magma al-manafi' al-badaniya), L. 71; 18 x 13

Drugi primjerak gore navedenog djela Magma al-manafi' al-badaniya od Dawud al-Antaki-je.

Prepis je dovršen 1085/1674 (kako je to zabilježeno na kraju, na perzijskom jeziku). Prepisivač je Fejzullah Turhani (iz Sarajeva, član stare sarajevske porodice Turhanija, koja je već izumrla, - smrću njenog posljednjeg člana Ibrahima Turhanije, koji je umro prije dvadesetak godina).

Rukopis je bio u vlasništvu sarajevskog muftije Salima Muftića, koji ga je zavještao Gazi Husrev-begovoj biblioteci.

Priručnik iz medicine na turskom jezku, sto ga je napisao *Ibn Šerif*. Biografija pisca, kao i datum pisanja ovog djela, nisu poznati bibliografskim izvorima, istočnim ni zapadnim, kojima mi raspoložemo. No, prema nekim indikacijama da se zaključiti, da je pisac živio, pa i ovo djelo napisao, u IX stoljeću po hidžri, dakle u XV stoljeću n. e. Djelo je ipak bilo značajno i poznato, jer je, kako pisac u uvodu kaže, prvenstveno namijenjeno širokoj upotrebi, za čuvanje narodnog zdravlja. U uvodu pisac ujedno govori o tom, kako je nastalo ovo djelo. On najprije kaže da su ga na medicinski rad uopće ponukali najhumaniji ljudski osjećaji i želja da pomogne ljudima u njihovim teškim nevoljama, koje im donose razne bolesti, kao i činjenica što islam preporučuje liječenje i istraživanje lijekova. Zatim kaže, da je ovo djelo skraćena prerada jednog šireg turskog prevoda nekog arapskog medicinskog djela. To arapsko djelo je, koliko se može zaključiti prema bibliografskim izvorima i prema uvodu našeg rukopisa, Gami mufradat al-adwiya (Zbirka lijekova), koje je napisao Ibn al-Baitar (ʿAbdullah b. Ahmad al-Malaqi, - umro 646/1248). Naime, to dosta veliko i opširno djelo arapskog pisca preveo je nepoznati prevodilac u cijelosti na turski jezik. Naš pisac (Ibn Šerif), želeći da olakša prevod, dao je ovu skraćenu preradu. On sam daje veliku važnost ovom svom radu i kaže, da sadrži mnoge korisne pojedinosti, koje se ne nalaze ni u mnogim opsežnijim djelima. U uvodu, zatim, daje sadržaj djela. S početka se govori o zdravlju i bolestima čovječijeg organizma, a poslije, u većem dijelu rada, o medikamentima za liječenje (lijekovi i njihov sastav).

Rukopis nema datuma, ali, sudeći po papiru i pismu, može se reći da potječe iz XVI stoljeća.

Na početku su bilješke s područja medicine i razni recepti za lijekove. Na završetku su dodata dva poglavlja od istog autora: *Bavasir* (hemoroidi) i *yuz-renk* (crveni vjetar).

Na kraju je detaljan sadržaj, pisan - čini se - istim rukopisom.

Rieu, 124-a; Pertsch (turska djela), 299;

Bloch, t AF 168 (str. 68).

24. *ISTO, YADIGAR IBN ŠERIF*

4360

Primjerak je nepotpun s početka za 21 list, koji su otkinuti i izgubljeni.

L. 178; 14,5 x 10,5.

Prepisao Halil b. Hidr Ilyas, u kasabi (nečitko), početkom muharrema 982/1574, kako je to zabilježeno na kraju. Iz kraće bilješke, također na kraju, od koje se nalazi manji dio, jer je list poderan, - može se razumjeti, da je ovaj primjerak pročitan pred autorom.

Na početku se nalazi spisak „sretnih i nesretnih” dana (mubarek ve nahs gunler) u mjesecima: mart, april i maj, - što je napisano kasnije, drugim rukopisom.

25. *ISTO, JADIGAR IBN ŠERIF*

1900

Primjerak je nepotpun na kraju.

L. 115; 21,5 x 16.

Rukopis potječe iz XVIII ili XIX stoljeća.

L. 156; 21 x 14,5.

Rukopis, vjerovatno, potječe iz XVII stoljeća.

27. UNMUDAG AT-TIBB, L. 36; 20 x 12,5

1571

Djelo o medicini, na turskom jeziku, što ga je napisao Muhammad, reis al-etibba (primarijus), umro 1049/1639. Djelo je posvećeno veziru Redžep-paši, koji je porijeklom Bošnjak. Sadrži dva dijela: teorijski i praktični, a raspoređeno je na uvod, šest poglavlja i završetak. Velikim dijelom obrađuje razne lijekove i medikamente.

Prepisao Mustafa b. el-Hagi Dawud b. 'Abdullah Hagizade, 1101/1689.

Na početku je sadržaj djela.

28. GAYAT AL-BAYAN, L. 316; 20 x 12,5

Medicinsko djelo na turskom jeziku, što ga je napisao Salih b. Nasrullah ibn Salom, glavni ljekar (hekim-baši), umro 1081/1670. Porijeklom je Jevrejin, koji je svoje porijeklo slobodno manifestovao. Djelo je posvećeno sultanu Mehmedu IV, sinu sultana Ibrahima. Pisac u uvodu kaže da je ovaj rad sabrao iz ranijih medicinskih djela i ljekarskih iskustava, - ali da on obrađuje i neke nove bolesti, za koje se prije nije znalo, jer neke nisu ni postojale i da za takve nove bolesti, „nastale u naše vrijeme” - kako on kaže - obrađuje i nove lijekove. Lijekovi su uopće „sastavljeni” i „jednostavni” (murekkeb, mufredat). Naš rukopis je iz godine 1186/1772. Po rubovima listova ima komentara, također na turskom jeziku. U tim komentarima nalazi se i po koja naša riječ, naziv lijeka ili biljke („bosanskim jezikom”). Djelo je prilično veliko (320 lista, 22 x 14). Na kraju je, na nekoliko lista, medicinski rječnik na „arapskom, grčkom i perzijskom jeziku”, kako se kaže u naslovu, - za bilje i lijekove, koji su u ovom djelu navedeni. Na jednom neispisanom listu nalazi se recept - narodni lijek - za liječenje?uboja. Recept je nabavljen od kahvedžije Jusufa Čurta (porodica iz Sarajeva).

29. ISTO, GAYATAL-BAYAM, L. 192; 24 x 18

329

Drugi primjerak prethodnog djela, prepisan kod nas, kasnije, godine 1277/1860.

30. TA'DILI EMZIGE L. 98; 22,5 x 16

1152

Djelo na turskom jeziku o higijeni i lijekovima. Napisao neki Šu'uri, 1097/1685. Naslov djela i drugi podaci navedeni su prema rukopisu. Inače, o ovom djelu i njegovom autoru ne nalazimo nigdje spomena u izvorima koji su nam pristupačni.

Djelo je raspoređeno na uvod, dva poglavlja i završetak. U uvodu se govori o anatomiji ljudskog organizma i o najstarijem poznavanju medicine. Prvo poglavlje govori o higijeni ljudskog tijela, a drugo o opstanku i čuvanju ljudskog roda do konca svijeta. Završetak je o nekim lijekovima i tilsumima.

Rukopis je prepisao Uzejr-efendi, učenjak Rušdije (niže srednje škole) u Zvorniku, 1279/1862.

Djelo na turskom jeziku iz medicine. Napisao Husejn-efendi, zvani **Hezar-fenn**, koji je živio i radio u XVII stoljeću (v. Isma'il-paša, Dail I, 240 i Kairo t, 269). Djelo je raspoređeno na tri dijela, od kojih svaki ima po više podnaslova. Prvi dio govori o anatomiji i prirodi čovjeka, drugi o liječenju i lijekovima, - što je sabrano iz starih djela arapskih, perzijskih, grčkih i bizantijskih ljekara, a treći o posebnim i čudesnim osobinama nekih lijekova i utjecaju zvijezda na liječenje. Rad je skraćena prerada i izvadak iz opširnijeg medicinskog djela pod naslovom: *Lisani etibba'* (Medicinski leksikon) od istog autora, - kako se to razumije iz uvoda ovog rukopisa.

Rukopis je na kraju nepotpun, a potječe iz XVIII stoljeća.

32. TA'RIFATI ETIBBA' L. 40; 24 x 17

1376

Definicije nekih stručnih pojmova u medicini, ili medicinska terminologija, na arapskom jeziku. To je, zapravo, stručni medicinski rječnik, od nepoznatog pisca. S početka su pojmovi, koji se odnose na ljudsko tijelo, zatim za razne čovječije bolesti, a onda nazivi bilja i lijekova. Rukopis nije dovršen. Posljednja poglavlja su: Kako staviti lijekove u unutrašnjost organizma, te spravljanje lijekova (varenjem, prženjem i tucanjem).

Gornji naslov djela nalazi se na prvoj stranici u rukopisu i napisan je rukom prepisivača. Na donjem prerezu listova napisan je naslov: *Istilah al-atibba'* (Terminologija ljekara). Inače, o ovom radu i njegovom piscu ne nalazimo spomena u izvorima, koji su nam pristupačni. Istina, Brockelmann (S III, 1303) navodi djelo pod naslovom: *al-Istilahat at-tibbiya* (Medicinska terminologija), što ga je napisao 'Abdullah al-A'lam, oko godine 1028/1619, ali nije jasno, da li je to ovo naše djelo, - iako postoji mogućnost da jest. Djelo je, kako izgleda, rijetko.

Prepis je iz XVIII ili početka XIX stoljeća. U pisanju ima grešaka, što pokazuje da je prepisivač bio neuk čovjek.

33. ZBIRKA 2 L. 189; 18,5 x 12

2461

1. L. 1-159. Mufredat

Medicinsko djelo na turskom jeziku, od nepoznatog pisca. Govori o lijekovima, prirodnim i sastavljenim, - „što je sabrano iz raznih djela i napisano tako, da bi se koristili široki slojevi naroda.” Prvo se govori o liječenju kuge. Djelo je, vjerovatno, napisano u sedamnaestom ili početkom osamnaestog stoljeća. Gornji naslov je prema kratkom uvodu rukopisa.

2. L. 160-189. Bur'usa'a

*Kraća risala (rasprava), koja govori o lijekovima za razne bolesti, v. gore pod br. 4,6 (R-3749).
Prepisao cijelu zbirku Derviš Abdullah, 1150/1737*

34. MINHAG AŞ-ŞIFA'I FI'T-TIBB AL-KIMA'IL. 119; 24 x 12

608

Medicinsko djelo na turskom jeziku, što ga je napisao ljekar 'Omer b. Hasan Šifa'i iz Sinopa, umro 1159/1746. Sadrži kratak opis djelovanja raznih lijekova na određene bolesti, zatim uputstvo za sastav tih lijekova i način njihove upotrebe. Pri

dobijanju nekih lijekova služi se kemijskim procesima, pa se, vjerovatno zato, u naslovu kaže, da je ovo „djelo o kemijskom liječenju”. Često navodi imena starih klasičnih ljekara, grčkih i latinskih, pozivajući se na njih pri određivanju pojedinih lijekova. Djelo je vrijedno i rijetko. (Zapadni izvori, koji su nam pri ruci, ne navode ga). Rukopis je sačuvan u dobrom stanju. Na prva dva lista nalaze se, rukom izrađeni, crteži epruveta i raznih drugih zdjela, kojima se služi pri spravljanju lijekova.

Prepis potječe iz XVIII stoljeća.

35. AŞRAF AR-RISALAL. 20; 24,5 x 15

683

Traktat na turskom jeziku, sa područja medicine, od nama nepoznatog pisca. U uvodu se kaže, da je ovo prevod arapskog djela, što ga je napisao i rasporedio na 46 poglavlja neki Abu '1-Qasim Neisaburi.

U prvom dijelu govori se o nekim prehrambenim artiklima (hljebu, mesu i dr.) i o voću. Poslije toga govori se o nekim bolestima (oči, zubi, želudac i dr.). Među lijekovima navode se i određena „bajanja” ili „učenja” (zapisi).

Rad je prepisan veoma lijepim rukopisom, a na početku se nalazi lijepo izrađen unvan u bojama.

Na kraju se nalazi datum, napisan drugim, slabijim rukopisom, 1191/1777, - što, držimo, predstavlja datum prepisa.

Zabilježeno je, da je rukopis uvakujio Jusuf-paša.

36. RISALEI MA HADAR L. 35; 22,5 x 16,5

4204

Traktat na turskom jeziku, koji sadrži recepte (sastav lijekova) za razne bolesti. Na početku su navedeni tilsumi (zapisi, vefk), a poslije medikamenti. Napisao Nusret-efendi Ebu Bekr, umro 1208/1793. Naslov je prema uvodu rukopisa. Neko je pak kasnije stavio naslov: Megmu'ai-kebir (Velika zbirka lijekova). Rad je poznat još pod naslovima: *tibb*.

Pisac nije bio školovan medicinski stručnjak, nego, čini se, samouk. Inače je bio književnik i pjesnik, a služio je kao bibliotekar jedne biblioteke (Nuri Osman) Istanbulu. U uvodu kaže, da je imao priliku čitati mnoge medicinske knjige i koristiti se njima za svoju potrebu ili potrebe drugih, iz čega je onda sabrao ovu zbirku, kao rezultat svog iskustva.

Prepis je iz XIX stoljeća.

Isma'il-paša, A.M. II, 494; M. Sureyya, SO IV, 554.

37. ISTO, RISALEI NUSRET-EFENDI, L. 56; 19 x 14

931

Rukopis potječe iz XVIII stoljeća.

38. ZBIRKA

L. 1-47. ISTO

(Risalei Nusret-efendi)

(Ma hadar fit-tibb).

5321

1. L. 1-15. *Ba'di edwiye*

Traktat na turskom jeziku, koji sadrži bilješke kao izvadak ili izbor iz nekog djela o lijekovima. Bilješke su novijeg datuma, iz XIX stoljeća. Koliko se vidi, bilježio ih je neki naš čovjek za svoju potrebu.

2. L. 16-103. *Isto kao br. 36 (R-4204)*

To je drugi primjerak gore navedenog djela *Risalei ma hadar*, od Nusret- efendije.

Prepisao Ebu Bekr Newa'i b. Mustafa, iz Malatije, u Istanbulu, vjerovatno krajem XVIII ili početkom XIX stoljeća.

40. MU'ALEGAT RISALESİ, L. 55; 23,5 x 17

R-993

Traktat na turskom jeziku o liječenju raznih bolesti. Primjerak je nepotpun s početka i na kraju, pa se ne zna pravi naslov ni pisac. Gornji naslov zabilježen je kasnije prema sadržaju. Rad je razdijeljen na kraća poglavlja (bab), kojih ima preko četrdeset. Lijekovi su, uglavnom, biljni, neka poglavlja sadrže zapise ili tilsume. Kod nekih medikamenata navodi se, pored arapsko- turskog naziva, i naziv „bosanskim jezikom”, - iz čega se vidi da je sastavljač, ili bar prepisivač traktata, naš čovjek.

Rukopis potječe iz XVIII stoljeća.

41. KITA, L. 33; 20 x 14,5

3502

Fragment nekog medicinskog djela na turskom jeziku.

"Rukopis potječe iz XVIII stoljeća.

42. ZBIRKA, L. 79; 24 x 18

1379

Zbirka lijekova na turskom jeziku, anonimna, od anonimnog sabirača. Na početku su navedene mnogobrojne trave, plodovi, korijenje, masti i drugo, što je ulazilo u sastav raznih lijekova, sa oznakom raznih osobina dotičnih sastavnih dijelova. Poslije toga su opisani lijekovi: njihov sastav, upotreba i dejstvo. Zbirka je, čini se, sabrana iz raznih medicinskih djela za praktičnu upotrebu. Sudeći po nekim našim riječima, koje su navedene kao prevod turskih izraza, držimo da je sabirač, ili prepisivač, naš čovjek. (Tako se nalaze naše riječi: lipovina, bjelance, žumance, divlji mak, gladiševina, čemerika, ruta, rakita, tikva, ružica, loza, vrba, bokvica itd.). To u svakom slučaju pokazuje da su se naši ljudi liječili prema uputstvu i lijekovima u ovoj zbirci.

Rukopis potječe iz XVIII ili XIX stoljeća. Bio je u posjedu sarajevskog muftije Salima Muftića.

SUMMARY
ORIENTAL MEDICAL MANUSCRIPTS
IN GAZI HUSREV-BEG LIBRARY AT SARAJEVO

At The First Congress of the History of Health Culture of Yugoslavia that took place in Sarajevo from 1-3 October 1970, professor Kasim Dobrača presented the paper titled: "Oriental manuscripts from the scope of medicine, veterinary medicine and pharmacology in Gazi Husrev-beg Library in Sarajevo". In his paper, he prepared all manuscripts from Gazi Husrev-beg Library concerning that branch of Science. A shorter conclusion of the report was published in the Congress Proceedings.

On this occasion we bring the whole text of the report except the manuscripts dealing with the veterinary medicine because they are analysed in a separate work of this volume of Annals.

The work contains 42 manuscripts from "The Messenger's Medicine" and "Kanun" of Ibn Sina to "The Collection of Medicaments" written Turkish language. The manuscripts are arranged according to their relative importance and chronologically.